

Irena ERMANYTĖ

PRIEŠYBĖ KAIP SEMANTINIS IR LOGINIS ANTONIMIJOS PAGRINDAS

Semantinė antonimija grindžiama žodžiais, turinčiais priešingas reikšmes, nusakantčiais priešingas ypatybes bei požymius, apibūdinančiais priešingus reiškinius bei procesus, pvz.: *geras – blogas, linksmas – liūdnas, laimė – nelaimė* (ypatybė); *pradėti – baigti, pavasaris – ruduo, startas – finišas, visada – niekada* (laikas bei jo trukmė); *viršus – apačia, išorė – vidus, ant – po* (vieta); *trauktis – stumti, įeiti – išeiti, rytais – vakarai, šen – ten* (kryptis); *greitas – lėtas, skubomis – palengva* (tempas); *stiprus – silpnas, smarkus – lėtas, stiprinti – silpinti, jaudinimas – slopinimas* (intensyvumas). Paprastai semantinės priešybės gana įvairios, o jų santykijų tipai – nevienodi. Pavyzdžiu, galima analizuoti būdvardžių savybes ar veiksmažodžiais nusakomą judėjimą vienaip ir kokybines priešybes jau kitaip.

Loginės priešybės – tai dviejų nesuderinamų sąvokų semantiniai tarpusavio santykiai, tarp kurių gali būti arba viena vidurinė sąvoka (žr. *baltas – juodas*; vidurinė sąvoka *pilkas*), arba net kelios vidurinės sąvokos: *baltas – šviesus, pilkas, tamsus – juodas*. Taigi loginų antonimijos pagrindą sudaro ne **prieštaraujančios** (*baltas – nebaltas*), o **priešingos** (*baltas – juodas*) sąvokos.

Vis dėlto kalboje esti kiek kitaip, nes priešybė įmanoma ne vien tarp kokybinių būdvardžių. Teoriniai semantinės ir loginės antonimijos sistemos tyrinėjimai rodo, kad antonimai – tai tokie žodžiai, kurie atitinka bet kurį šių reikalavimų:

a) žodžiai, *X* ir *Y*, atitinkdami priešingas sąvokas ir būdami kraštiniai suderintos daugybės nariai, santykiauja **kontrariškai** *X – (ne X / ne Y) – Y*: *geras – (negeras/neblogas) – blogas*.

b) žodžiai *X* ir *Y* reiškia įvairių krypcijų, veiksmų, požymių ir kt. **vektorinė** priešybė: *aukštinti – žeminti, įeiti – išeiti, atvežti – išvežti, demokratinis – antidemokratinis, kairė – dešinė, čia – ten* ir kt. Šią antonimų klasę sudaro daugiausia veiksmažodžiai, būdvardžiai, prieveiksmiai ir t.t.

c) žodžiai *X* ir *Y*, formaliai atitinkdami prieštaraujančias sąvokas, *X – ne X*, kalboje gali reikšti ir **kontradikcinę** priešybę. Šią antonimų klasę sudaro dažniausiai kokybiniai būdvardžiai arba dalyviai, atliekantys būdvardžių funkcijas, daiktavardžiai ir prieveiksmiai, pvz.: *gyvas – miręs, teisingas – melagingas, teisybė – melas, atviras – uždaras, kartu – atskirai, viengungis – vedęs* ir t.t. Tarp šių antoniminių priešybių nėra viduriniojo nario, o pa-

ti priešybė nėra laipsniška, tačiau pasižymi komplementarumu. Paneigdami vieną iš šių priešybių, gauname kitą – apibrėžtą ir kraštinę priešybę, pvz.: *viengungis* – *ne + viengungis* = *vedės, gyvas* – *ne + gyvas* = *mirės*.

d) žodžiai – **konversyvai** rodo atvirkštinius antoniminės poros santykius, t.y. kai ta pati situacija (veiksmas, santykis) vaizduojama įvairių jos dalyvių požiūriu kaip grįztamoji. Konversyro buvimą sąlygoja loginis kirtis, kuris išskiria svarbiausią situacijos dalyvį, pvz.: *Kaimynas pardavė* tévui arklį = *Tėvas pirko* arklį iš kaimyno.

Konversyvus sudaro priešingų reikšmių veiksmažodžiai (*laimėti* – *pralaimėti* ir *pralaimėti* – *laimėti*) ir aukštesniojo laipsnio būdvardžiai ar prieveiksmiai, pvz.: *Brolis vyresnis* už seserį – *Sesuo jaunesnė* už broli ir t.t.

Tarp visų šių įvardytų priešingų reikšmių žodžių ir jų semantinių santykų tipų esama tam tikro ryšio: pati žodžių prigimtis (jų kategorinė reikšmė ir semantinė-gramatinė tipizacija) daugeliu atveju lemia vienokią ar kitokią antonimų rūšį.

Vienas iš priešybės narių paprastai neigia kitą narij. Šis narys semantiškai yra sudėtingas (pvz.: *kilnus* "paisantis doros normą" – *niekšingas* "nepaisantis doros normą"). Vidinis semantinis antonimiškumo požymis yra ne bet koks, bet didžiausias neigimas. Vis dėlto neigimas, slypintis viename iš poros narių, dar nereiškia, kad viena iš priešingų reikšmių (sąvokų) iš tikrujų neigiamą. Šis neigimas išryškėja tik semantinės analizės metu, antonimus émus nagrinėti kaip semantinį invariantinį reiškinį. Pavyzdžiu, antonimų porų *šiluma* – *šaltis*, *tiesa* – *melas* antrieji nariai yra neigiami. O logikoje esti priešingai. Sąvokos *šaltis*, *melas* yra konstatuojančios, kadangi čia nėra nei teigiamų, nei neigiamų sąvokų. Tad tokios sąvokos kaip *šiltas* – *nešiltas*, *trumpas* – *netrumpas* ir kt. logikos požiūriu yra lygiavertės.

Svarbiausiai dalykai, reikalingi priešybų analizei kaip ir apskritai semantinei analizei, yra šie: tekstas, tyrėjas ir kalbos sistema.

Iš **teksto** analizei atrenkami tam tikri objektai – priešingos žodžių reikšmės bei šiai žodžiai reiškiami tų kalbos elementų santykiai.

Tyrėjas būtinė, nes jis analizuoją tiriamąjį tekstą. Rusų mokslininko A. Zinovjevo nuomone, daugelis mokslo problemų būtų "sprendžiamos lengviau, jei būtų pagalvota apie tyrėjus, be kurių tam tikros problemas visiškai neišsprendžiamos" (Зиновьев 1971 : 10).

Šis tyrėjas būtinai privalo suvokti **kalbos sistemą**, semantiškai analizuoti teksto priešybes ir gerai mokėti analizuojamąjį kalbą.

Skiriame bent keli semantinės priešybų analizės etapai.

Tyrėjas, gerai mokédamas kalbą, remdamasis intuicija ir kalbančių kalbine patirtimi, iš anksto atsirenka reikalingą medžiagą. Net pats bendriausias ir dar nebaigtas analizės etapas rodo, kad vieni žodžių semantiniai santykiai yra atsitiktiniai bei izoliuoti, o kiti, priešingai, reguliarai pasikartoja, yra dėsninių ir aprépių nemažą dalį leksinės sistemos. Tokie tipiški, atitinkantys šiuos reikalavimus sakiniai, rodo esmingiausias antonimų savybes, jų sintagminius ir paradigmatus santykius kalboje. Lietuvių kalbos semantinės priešybės paprastai ir atspindimos sintagminiu, paradigmatus bei pragmatiniu aspektais.

Sintagminė priešybių analizė

Tiriant antonimus sintagminiu aspektu buvo atsižvelgta į pagrindines jų vartojoimo sąlygas kalboje:

a) **reguliaryji kontekstą**: abu antonimai paprastai vartojami viename sakinyje. Tada jie labiau papildo vienas kitą ir kartu paryškina savo priešybes. Pvz.: *ilgas – trumpas* (Darbščiam ir *ilgiausia* diena *trumpa* Užp.* Kai sniegas lauką užpustys ir ledas vandenis užties, tu būsi vienišas svetys *trumpos* dienos, *ilgos* nakties V.Myk-Put); *stiprus – silpnas* (Tu tokia *stipri*, kad galėtum būt vyru. Tu tokia *silpna*, kad galėtum kūdikiu būti J.Marcin. *Silpni* laukia progos pasitaikant, o *stiprūs* patys sau ją suranda PPr102); *šiaurė – pietūs* (I *pietus* šilčiau, i *šiaurę* šalčiau J. *Šiaurejė* gyvenantys paukščiai stojaus žiemai pasitraukia į *pietus* T.Ivan); *tekėti – leistis* (Žiūriu pro langą – saulė *teka*, žiūriu pro kitą – jau saulė *leidžias* M.Mart. *Leiskis*, saule, *tekėk*, ménuli, duok šventą vakarėlį flk).

b) **pastovius leksinius ryšius**: abu antonimai vartojami su tais pačiais žodžiais. Pvz.: *geras – blogas* (*Ger*i darbai toli girdéti, *blogi* – dar toliau flk. *Geram* artojui ir *blogas* arklas gerai aria, *blogam* ir *geras* nekaip Ds); *savas – svetimas* (Kas *svetimų* kraštų ieško, visuomet *savųjų* nebetenka V.Krėv. *Sava* duona gardesnė už *svetimus* pyragus Al).

Iliustracinių sakiniai čia buvo parinkti tokie, kad juose reguliarai pasi-
kartojantys semantiniai priešingų reikšmių žodžių santykiai būty dėsningi,
turėtų pastovius leksinius ryšius ir aprėptų nemažą lietuvių leksinės sistemos
dalį.

Sintagminiu aspektu nagrinėjant antonimus paaiškėjo, kad jie gali būti **tikrieji ir kontekstiniai**.

Tikrieji antonimai, pavartoti bet kokiam kontekste, turi priešingas reikš-
mes. Pvz.: *didelis, didis – mažas* (*Mažas* keras *didelę* vežimą verčia B. *Mažu*
gimė, *didžiu* augo J.Jabl. Prūsuose ne tik miestuose, bet ir *mažesnėse* bei
didesnėse pilaitėse bei pasienio užtvarose visi ruošesi į karą A.Vien); *rytas –*
vakaras (Oi *rytas rytas* tuoju bus *vakarėlis*, atjos bernelis iš pat *rytelij* (d.)
J.Balč. *Rytas* už *vakarą* gudresnis Srd. Pelėdos daugiausia medžioja *vakaro* ir
ryto priebandoje arba mėnesienos naktį T.Ivan).

Kalboje esama nemažai ir kontekstinių antonimų, tačiau detaliau jie bus nagrinėjami kaip stilistinė kalbos priemonė pragmatinės analizės skyriuje.

Pastebėta, jog žodžių reikšmių priešybių sąvokos labai svarbios ne tik jų paradigmatio tapatumo ir skirtumo požiūriu, bet ir jų sintagminio vartojo-
mo atvejais tekste. Sintagminė priešybių analizė rodo jų dėsningą vartojo-
mą kalboje. Jau F. de Sosiūras kartu su paradigmiais santykiais, jungian-
čiais "nesančius elementus (in absentia) į potencialią mnemoninę (= įsimi-
namą) eilę", išskiria ir priešybes, kurios "visada akivaizdžios (in praesentia)"
(Coccop 1933 : 121). Tai ir skatina kalbėti apie sintagmines ir paradigmines
priešybes.

* Iliustracinių pavyzdžių imti iš kn.: *Lietuvių kalbos žodynas 3–16*, Vilnius,
1956–1995; II leid. 1–2, 1968–1969 ir iš šio žodyno kartotekos.

Sintagminei priešybei (semantinės priešybės sinonimas) vartojami antoniminiai kontekstai, kur reguliarai kartojamos priešybės lyg suartina antonimus, pvz.: Jis *dieng naktj* (*visą laiką*) dirba J.Jabl. *Geras blogas* (*bet koks*) — motinai vis vaikas Trgn. Iš tos pačios burnos *ir šilta, ir šalta* (*ir pikta, ir gera*) S.Dauk. Anas *ar žiema, ar vasara* vis basas ir basas Tvr. Vasaris *nei pagautas, nei paleistas* (*nejaukiai jausdamasis, sutrikęs*) stovėjo priemėnėj V.Myk-Put. Analizuodami tokias priešybų konstrukcijas matome ne tik semantiškai suderintus antonimus, bet ir pragmatišką žodžių suartėjimą liudijančią priešybų įvairovę. Nors šių priešybų konstrukcijos ir kontekstai būdingi ne vien priešingų reikšmių, bet ir kitų kategorijų žodžiams, jų analizė pagelbsti mums aiškintis antonimų vartojimo kalboje dėsningumus bei rasti bendriausias jų klasės. Ypač svarbu tai, kad antonimai, santykiaudami kaip tam tikros sintagminės priešybės, sudaro įvairiausius kontrastus. Be to, tokio tipo junginiai yra dažniausiai frazeologizmai.

Tokios rūšies analizei pirmiausia intuityviai atrenkami tekstai su atitinkamomis priešybėmis. Tos priešybės iš pradžių analizuojamos formos požiūriu, t.y. struktūriškai, o paskui reikšmių atžvilgiu, t.y. semantiškai. Gauti rezultatai vėliau sintetinami ir daromos išvados.

Gausiausias šių priešybų tipas sudaromas su jungtukais *ir* (*bei*). Pavyzdžiui:

Naminė duona *dideliam ir mažam* atrodydavo devyni medūs J.Mik. Grubias dvi spalvos. Dvi pagrindinės — *balta ir juoda*. J.Marcin. Tarp *pragaro ir dangaus*, tarp *gérío ir blogio*, tarp *balto ir juodo* stovi žmogus J.Marcin. Valstybėje esti tautinė *dauguma* ir tautinių *mažumų* S.Šalk. *Laimé ir nelaimé* praslenka ilgainiui M.Valanč. *Meilé ir neapykanta, atlaidumas ir užsispypimas* ... vieną mirksnį vienas, kitą mirksnį — kitas jausmas paimdavo virš K.Bor. Gyvas, kupinas rūpesčių, *tragiškų bei komiškų* dalykų gyvenimas ... émė sprogdinti iš vidaus J.Mik. Esni kaip versmė, iš kurios *visada gera teka ir niekada negal išsekti* K.Sirv.

Kiek kitokiam sintagminių priešybų tipui, reiškiančiam vektorinę priešybę, priskirtini antonimai, reiškiami veiksmažodžiais bei prieveiksmiais. Pavyzdžiui:

Daug rūpesčio ir triūso olandai įdeda *aukštindami bei žemindami* pylimus rš. Kiekvienas mechanikas privalo *demontruoti ir sumontuoti* mašiną rš. Esu valdžia... Galiu *išaukštinti* ir galiu *pažemint* J.Marcin. *Guldama ir keldama* galvoju, kaip jų gelbèti Žem. O minios, kurios *pirma éjo ir paskui seké, šauké* M.Daukš. Senų šernų oda būna *skersai ir išilgai* išmarginta randais sp.

Dažniausiai jungtuku *ir* jungiami tekste ir antonimai konversyvai, pvz.: *Mūsy komanda laiméjo, ir vél pralaiméjo svečiai* (= *Pralaiméjo svečiai, ir mūsy komanda vél laiméjo*); Žemės ūkio produktai *pigiai superkami ir brangiai parduodami* (= Žemės ūkio produktai *brangiai parduodami ir pigiai superkami*) ir kt.

Panašiai santykiauja ir kitas sintagminių priešybų tipas, jungiamas pasi-kartojančio jungtuko *ir* (*ir X, ir Y*). Pavyzdžiui:

Lietuvių kalbai būdingi *ir atviri, ir uždari* skiemėnys rš, Žmogus turi pa-

kankamai *ir velniško*, *ir dieviško* prado J.Marcin. Neužriši žmonėms burnų. Skelbs piktą gandą *ir priešai*, *ir draugai* J.Gruš. Kaukdavo vilkai *ir plonai*, *ir storai* – baugu išeit Krš. Pradėjo puldinėti *ir šen*, *ir ten* ieškodamas pagalbos V.Kudir.

Priešybės su šiaisiais pasikartojančiais jungtukais *ir* suteikia ekspresyvumo priešingoms reikšmėms, sustiprina jas. Čia akcentuojamas ypatybė, reiškinių, objektų ir kt. gausumas.

Lietuvių kalboje esama tokų priešybės, kur priešingos ypatybės, veiksmai, reiškiniai ir kt. pateikiami paraleliai. Šiuo atveju pasitelkiami pasikartojančios jungtukai *čia*, *jei*, *kai*. Pavyzdžiui:

Senis *čia artino*, *čia tolino* tabokinę rš. Ėgi mat gegutėlė dairoje ir kėtojas, *čia* kukuodama verkia, *čia juokias*, kvatojas A.Baran. Balsas skambėjo *čia stipriaus*, *čia silpniaus*, kaip vargonai, kada oras eina nelygai rš. *Jei nekaltas* – duris uždaryk, *jei kaltas* – kojas taisyk flk. *Jei šaknys stiprios*, paliekami ilgesni ūgliai, *jei silpnos* – trumpesni rš. *Kai mirtis toli*, ja šaukia, *kai arti* – ja veja Skr. *Kai užmirši*, bedainuosi, *kai atmansi*, beraudosi J.

Su šiaisiais jungtukais sudaromi sakiniai, kur reiškiamos lygiagretės vektorinės priešybės. Pavyzdžiui:

Mažasis gyvūnėlis judėjo labai lėtai, visą laiką kraipydamas ūsus *čia* į *kairę*, *čia* į *dešinę* rš. Paukščiai *čia kilo aukštyn*, *čia* vėl *leidosi žemyn* rš. *Kai pareini*, smagu, *kai išeini*, nei šio, nei to Erž.

Analogiškos priešybės sudaromos ir su jungtukais *juo*, *kur (juo, kur X, juo, kur Y)*. Pavyzdžiui:

Jis nesuprato, *kur fizinis* skausmas, *kur dvasinis* rš. Tu pajunti ir savo paties kainą, matai, *kur tu teiſus*, *kur neteius* rš. *Juo linksmesnės* būna jaunos dienos, *juo liūdnesnis* turi būti senatvės metas V.Krėv.

Priešybės su pasikartojančiais neigimo jungtukais *nei (ne) X, nei (ne) Y* – tai lyg transformuotas antoniminis kontekstas *ir X, ir Y*, tik pateiktas nei-giama forma ir reiškiantis abejingumą, neutralumą; kai kada šie supriešinti nariai, neigdami vienas kitą, lyg susilieja į vieną visumą. Pavyzdžiui:

Tačiau iš dangaus *nei anksti*, *nei vėlai* negrįžo į žemę margi sakalai V.Myk-Put. Pinčiukas buvo toks netikės velnias ir dar toks tinginys, kad niekam ne-padarydavo *nei gera*, *nei bloga* K.Bor. Aš *nei paikas*, *nei gudrus* Prk. Suverė linelius *nei storai*, *nei plonai* LTR. Ne aš *pirmoji*, ne *paskutinė*, yra daugiau dukrelių J. *Nei iš ryty* šalies vėjas pučia, *nei iš vakarelių*, tik iš tos šalelės, kur téveliai guli (d.) J.Balč.

Su *nei X, nei Y* yra viena kita vektorinė priešybė. Pavyzdžiui:

Užbrinko durys: negaliu *nei atidaryt*, *nei uždaryt* Jnš. Aš jos (*savo kartos*) nenoriu *nei išaukštinti*, *nei pažeminti*, nes per daug gerai ja pažįstu rš.

Būtina pažymėti, kad šio tipo antoniminių kontekstų yra ir frazeologizmų. Pavyzdžiui:

Nei pridéti, nei atimti (kaip tik, tiksliai) DŽ¹. Kad padirbo – *nei Dievui žvakės*, *nei velniniui šakės* (niekam tikės, prastas)! Kp.

Kad čia esama paralelių su antoniminiu kontekstu *ir X, ir Y*, rodo atitinkami frazeologizmai, pvz.: *Ir ant arklio sodintas, ir po arkliu buvęs (visko*

gyvenime patyręs) Trgn. Iš tos pačios burnos *ir šilta, ir šalta (ir pikta, ir gera)* S.Dauk.

Čia pateikiamos sintaksinės priešybės jungiamos **konjunkcijos** būdu. Priklausomai nuo leksinio ir sintaksinio konteksto joms būdingos tam tikros semantinės funkcijos (sugretinimas, suprievinimas ir kt.). Kalboje gana dažnos priešybės ir su jungtuku *ar (arba)*. Tokiuose antoniminiuose kontekstuose esama **disjunkcijos** santykio. Pavyzdžiui:

Peronuose būna *dengtos ar atviros* aikštelių keleiviams rš. Erikas nusprendė parsigabenti jį (*šunį*) *gyvą ar negyvą*, kokį ras Mš. Mūsų kalbos priebalsiai gali būti *kieti arba minkšti* J.Jabl. *Senas ar jaunas* — dūsavo palikęs vienui vienas kaip pirštas A.Vien.

Šių pavyzdžių disjunkcija reiškia ne **šalinimą** (arba šis, arba anas), o tam tikrą **jungimą**, buvimą kartu.

Esama ir kiek kitokių disjunkcijos santykių, kur šalinimas išryškėja. Pavyzdžiui:

Ar nepaversim žemės pelenais? *Gyvenimui tarnaujame ar mirčiai?* J.Gruš. Taisyklė — norma, *leidžianti ar draudžianti* atlkti tam tikrus veiksmus LTEXI73.

Priešybėse, jungiamose pasikartojančių jungtukų *ar (arba), ar (arba)*, jie lyg sustiprina antonimais reiškiamas ypatybes, veiksmus ir kt. Šiuo atveju šios priešybės sutampa su *ir X, ir Y*. Čia yra ir tam tikro abipusio šalinimo elementų. Pavyzdžiui:

Nežinojo tėvas, *ar apsidžiaugti, ar nuliūsti* K.Bor. Visas turtas sveikata — *ar dideliam, ar mažam* Skdt. Juodvi jau ir pačios nebežinojo, *ar gyvos, ar mirusios* rš. *Ar linksma man, ar liūdna man,* aš vis einu, einu, einu V.Myk-Put. *Arba dirbk, arba tinginiauk* — jam vis tas pat! Gs. Visuomet buvo vandens — *ar sausa, ar šlapia* vasara Gdr.

Prie šių priešybų tipo šliejasi semantiškai giminingi antonimai, sujungti *tai (taip), tai (taip)*. Pavyzdžiui:

Mes kaip tyrru dvi smiltelės sūkuriuojam siaučiant vėjam ir beribėje dykynėj *tai nutolstam, tai artėjam* V.Myk-Put. Žemės paviršius *tai bala, tai juosta* sp. Negali įtikti — *tai greičiau, tai pamažiau* jai duok į vežimą Krkn. Sergančio ateroskleroze ligonio savijauta *tai pagerėja, tai pablogėja* rš. *Taip retai* sėjau, *taip tankiai* dygo (d.) Grz. Jo balsas *tai stipréjo, tai silpnéjo* iki šnabždesio rš.

Šiuose pavyzdžiuose išryškėja ir savotiška veiksmų, reiškinų ir kt. seka, jų kaitaliojimasis.

Kai kuriuose antoniminiuose kontekstuose tam tikrais jungtukais antonimai sugretinami **kontrasto** principu. Tokie jungtukai yra *o (bet)*; visa antonimų sugretinimo konstrukcija — *ne (ne tik) X, o (bet ir) Y*. Pavyzdžiui:

Ne darbininkas trūkį gauna, bet tinginys flk. Jis *ne išmintingas, bet kvailas* J.Jabl. Knyga įdomi *ne tik jaunimui, bet ir senimui* rš. Pirmasis žvilgsnis atveria *ne panašumus, o fundamentalius skirtumus* rš. *Nereikia sveikiems (sveikiems) vaistytijo, bet ligotiems (ligotiems)* M.Daukš.

Dažnai kalboje (ypač poetinėje) antonimų sugretinimo konstrukcija variuoja, vienas arba kitas jos narys praleidžiamas, o patys konstrukcijos nariai sukeičiami vietomis. Pavyzdžiu:

Darbas žmogų *aukština*, o ne *žemina* V.Krėv. Jie (*broliai*) dieną naktį mane saugo *ne tik* nuo *priešo* – ir nuo *draugo* V.Myk- Put. Iš gyvenimo taratum iš atviro teismo salės išeisi *nepasmerktas*, bet ir *neišteisintas* J.Marcin. Pagrindinė visos žmonių visuomenės tendencija yra *ne regresas*, bet *progresas* rš. Sodininkystė yra vienintelė aistra, kuri senatvėje *ne silpnėja*, bet *stipréja* T.Ivan.

Lietvių kalbai nesvetimas antonimų poros narių **lyginimas**, kurio konstrukcija tokia: *aukštesniojo laipsnio būdvardinis prieveiksmis* (*daugiau, geriau, labiau...*) + X (ne) kaip (negu) Y arba *aukštesniojo laipsnio prieveiksmis* + Y (ne) kaip (negu) X. Pavyzdžiui:

Geriau su išmintingu *pamesti* ne kaip su kvailu rasti Als. *Geriau tylėti negu* niekus *kalbėti* LTR. Senam *karštis* jau *geriau* kaip *šaltis* Nmn. *Griauti lengviau negu kurti* rš. *Geriau laisviems mirti negu pavergtiems gyventi* A.Vien. Kovaž yra *greičiau naudingi negu žalingi* sp. Mano pasaulėjauta *labiau tragiška negu komiška* ar logiška J.Mik.

Šio tipo antonimų poros paklūsta konversijos santykiams, tik tada aukštesniojo laipsnio prieveiksmiai iš teigiamų atitinkamai pavirsta neigiamais – *mažiau, blogiau, sunkiau* ir t.t. Pavyzdžiui:

Blogiau su *kvailu rasti* ne kaip su *išmintingu pamesti*. Kurti *sunkiau negu griauti* ir t.t.

Kai kada antonimines konstrukcijas jungia prielinksniai *nuo ... iki (ligi, lig)* (*nuo X iki (ligi, lig) Y*). Dažniausiai šie prielinksniai nurodo laiko (ar jo trukmės) kraštines ribas. Pavyzdžiui:

Dirbk *nuo* saulės *patekėjimo iki* pat *nusileidimo* ar net sambrėškos Vaižg. Vaikiukas vos per kupstą persirita – jau piemuo *nuo pavasario* pirmos žolės *ligi rudens* darganų K.Bor. *Nuo* aštuntos *ryto iki* dešimtos *vakaro* suk davauš *kaip* vijurkas A.Vien. *Nuo* saulės *tekėjimo iki leidimosi* dirbdavom Bsg.

Dažnai būna, kad antonimų poros narių tvarka netradicinė (*nuo Y ligi X*), pvz.: Mudu galiva miegot *nuo saulės nusileidimo ligi užtekėjimo* Jrb. Tokią sakinių konstrukciją lemia aprašoma situacija.

Būdvardinės konstrukcijos su šiais prielinksniais gana retos. Pavyzdžiui:

Kada jisai numirė, visos šalies žmonės, *nuo mažiausio* vaiko *iki seniausio* vyro, gedėjo, kad mirė didis žmogus ir geradaris V.Krėv.

Kalboje pasitaiko ir sudėtingesnių konstrukcijų, sudarytų iš veiksmaždilių, reiškiančių virsmą, tapsmą ar buvimą kuo, ir antonimų poros narių. Grafiškai tai atrodytų taip:

a) X + *veiksmažodis* (*pasidaryti, tapti, virsti kuo*) + Y. Pavyzdžiui:

Būdamas *laimingu* daug turėsi prietelių (*draugų*), *tapęs nelaimingu* – né vieno M.Valanč. *Prastu* nebuvęs, *geru netapsi* S.Dauk. Antrajame sakinyje antonimų poros nariai susikeitę vietomis – Y + X + *veiksmažodis*. Po etinėje kalboje dar kitaip susigrupuoja šie antoniminio konteksto elementai (*Pavasaris man rudeniu pavirto*, ir lapai nuvytę nukrito ant tako S.Nér).

b) *X + sutapatinimo veiksmažodis ("būti" bei jo formos) + Y.* Pavyzdžiui:

Nenusimink dėl nesékmés, nes vienas *pralaimėjimas* dažnai esti laidas dešimčiai *laimėjimų* S.Nér. Šiame sakinyje matomi konversijos santykiai, be to, antonimų poros nariai sukeisti vietomis — *Y + esti + X*.

Šios konstrukcijos sakiniuose priešybės sutampa, viena virsta kita, prasi-smelkia viena į kitą, o kontrasto nebelieka.

Be sintaksinių priemonių, kalboje dažnos sintagminės priešybės, kur semantiniai antonimų santykiai reiškiami intonacija. Intonacijos esama dviejų rūsių — **kylančiosios** ir **krintančiosios**.

Šios intonacijos būdingos saknio viduryje esantiems antonimams ($\dot{X}||\dot{Y}$) ir ($\dot{X}||\ddot{Y}$). Pavyzdžiui:

Voverei *dienoti*, *nakvoti* tenka šiltai susuktame lizde rš. Ant rudenio laukų *juodų* aš neturiu *baltų* žirgų M.Mart. Su *verkiančiu verk*, su *dainuojančiu dainuok*, tai visur tiksi Gs. Tas *didžiasai* nustumia *mažuosius* paršiokus, užtat ir liesi Ut. *Iš laimės į nelaimę* vienas žingsnis, o *iš nelaimės į laimę* ilgas kelias LTR. Sutemus tuo takeliu klajoja *meilė*, atšliaužia *neapykanta*, vaikšto pasiaukojimas J.Marcin. Sunkesnis už medį, *kiečsnis* už płytą, *minkštėsnis* už košę (*vanduo*) Ds. Kaip ir ansčiau analizuotuose antoniminiuose kontekstuose antonimų poros nariai dažnai susikeičia vietomis (ypač poeziuje ar smulkiojoje tautosakoje).

Šių sakinių antonimai lyg išskaičiuojami, jungiami vienas su kitu. Vis dėlto tokiuose sakiniuose pasitaiko prieštaros arba konversijos santykių. Pavyzdžiui:

Kas nekyla aukštyn, tas žemyn krinta V.Krév (= *Tas žemyn krinta*, kas *nekyla aukštyn*); *Pergalėmis* reikia saikingai džiaugtis, o *pralaimėjimus* vyriškai pakelti sp (= *Pralaimėjimus* reikia vyriškai pakelti, o *pergalėmis* saikingai džiaugtis).

Kylančioji-krintančioji intonacija pasižymi pauze (ar pauzėmis), rodančia semantinį priešybų kontrastą ($\dot{X}||\dot{Y}$). Pavyzdžiui:

Maži vaikai — tévams *džiaugsmas*, *dideli* vaikai — širdies *skausmas* flk. *Gulscias* liuobsi — *stačias* važiuosi (*turėsi vis raginti alkaną arkli*) LTR. Nebūk *karštas* — akis išdegsi, nebūk *šaltas* — dalies neteksi Lp. *Linksmumas* — *trumpai*, *liūdnumas* — *ilgai* Tr.

Kaip ir kituose sintagminių priešybų sakiniuose čia esama konversijos santykių. Pavyzdžiui:

Skardėjo prieštarangi trimitų signalai — vieni įsakinėjo *gintis*, kiti — *pulti* rš. (= Skardėjo prieštarangi trimitų signalai — vieni įsakinėjo *pulti*, kiti — *gintis*); Kai *pridedi* — *mažiau*, kai *atimi* — *daugiau* (*duobė*) Jnš (= Kai *atimi* — *daugiau*, kai *pridedi* — *mažiau*); *Neteisybė* karietoj *važinėja*, tiesa pėscia *vaikštinėja* flk. (= *Tiesa* pėscia *vaikštinėja*, *neteisybė* karietoj *važinėja*).

Pagrindinis antoniminių kontekstų bruožas yra jų reguliarumas. Tuo bruožu pasižymi daugelis sakinių su antonimais, kuriuos jungia poriniai jungtukai *kai... tai*, prieveiksmiai *kada... tada*, *kaip... taip*, *tieka... kiek* (čia šie prieveiksmiai sukeisti vietomis), *vienaip... kitaip*, *jvardžiai kas... tas*, *kok... tas*.

toks, vienas... kitas. Pavyzdžiui:

Kai vakar išlėkė, tai tik šiandien vakare grįžo DŽ¹. Kai buvai jaunas, tai būsi ir senas flk. Kada pinigai kalba, tada tiesa tyli Trg. Kaip ežiomis atejo (nieko neturėjo), taip ežiomis ir išeis (viska praras) Mrj. Kaip senieji švilpė, taip jaunieji šoko LTs. Jo sumanymai vesti kaip greit pakildavo, taip greit ir nuslūgdavo A.Vien. Rami, išminties kupina senatvė gali būti tiek graži, kiek pilna jėgu jaunystė V.Krėv. Teoriškai vienaip gali atrodyti, praktiškai kitaip išeiti J.Gruš. Kas sėja, tas pjauna, kas barsto, tas renka Sim. Kas pirma į maišą, tas paskui iš maišo flk. Kam liūdna, tas verkia, kam linksma, tas juoktasi Trgn. Ką pima mesi, tą paskui rasi Vrn. Koks gyvenimas, toks ir mirimas Ėr. Koks klausimas, toks ir atsakymas Ds. Vienna ranka duoda, kita atima Jnš. Pro vieną ausi įeina, pro kitą išeina PPr409. Ir ministrai, kaip tie muzikantai, vienas ant laibųjų, kitas ant storųjų, o trečias per viduri sutartinai uždūdavo K.Saj.

Pasitaiko atvejų, kai antoniminių kontekstų reguliarumas nėra toks akiavaizdus. Pavyzdžiui:

Ne tiek taiso, kiek gadina Dkš. Tikras menas – tai pirmiausia atsakomybė ne tiek už abstrakčią žmoniją, kiek už labai konkrečią žmogų J.Mik. Tą taurę jis gérē ne tiek mano sveikatai, kiek savo nesveikatai J.Jabl. Net ir nugalėti daiktai ne tiek tarnauja, kiek valdo žmogų J.Marcin.

Grafiškai šis priešybų santykis atrodytu dvejopai:

a) *ne tiek X, kiek Y* ir b) *ne tiek Y, kiek X*.

Antoniminių kontekstų analizė paprastai pradedama nuo formos (struk-tūros) ir eina link semantikos. Kontekstai pasitaiko dažniausiai daugiareikš-miai, kur susipynę keli semantiniai priešingų reikšmių žodžių santykiai. Pa-vyzdžiu gali būti X ir Y priešybų santykiai, kai vienu atveju reiškiama kon-junkcija, o kitu – disjunkcija. Šiuos teiginius iliustruojame jau anksčiau pateiktais, bet šiuo atveju ypač charakteringais pavyzdžiais:

Grumias dvi spalvos. Dvi pagrindinės – *balta ir juoda* J.Marcin. *Meilė ir neapykanta, atlaidumas ir užsispyrimas...* vieną mirksnį vienas, kitą mirksnį – kitas jausmas paimdavo viršy K.Bor.

Šiuo atveju X ir Y priešybės ir jungiamos, ir supriepinamos. Todėl būtina ne tik įvardytų priešybų analizė, bet ir gautų rezultatų sintezė. Analizė ir sintezė būtinos nagrinėjant ir visus kitus čia minėtų sintagminių priešybų atvejus.

Kitu disjunkcijos atveju (*X arba Y*) pirminė funkcija yra padalijimas (Paprastai galvos smegenys turi būti *jaudinamos arba slopinamos* pakaitomis rš). Kai disjunkcija ne tokia stipri (*ar (arba)X, ar (arba)Y*), antrinės semantinės funkcijos yra jungiamosios-skiriamosios, o priešybės čia viena kitą neutralizuoją (Visas turtas sveikata – *ar dideliam, ar mažam* Skdt).

Kai antoniminis kontekstas *tai X, tai Y*, priešingos reikšmės kaitaliojasi (Sergančio ateroskleroze ligonio savijauta *tai pagerėja, tai pablogėja* rš) ir t.t.

Antoniminių kontekstų semantinės analizės lentelė:

Priešybų struktūriniai tipai	Pagrindinės priešybų semantinių santykių rūšys							
	a	b	c	d	e ₁ e ₂	f	g	h
X ir Y	P	A	A	A				
X ar (arba) Y		A			P	A		
X arba (=ir) Y	A				A			
tai X, tai Y	A				A	P		
ne (tik) X, o (bet ir) Y			P					
X (ne) kaip (negu) Y							P	
nuo X iki (ligi, lig) Y				A				P
X Y	P				A			
X Y			P					

Čia pateikti ne visi, o tik būdingiausi antoniminių kontekstų tipai ir rūšys (Новиков 1973 : 124). Šioje lentelėje nėra antoniminių kontekstų, iliustruojančių sustiprinimo, neigimo bei kitus santykius.

P čia žymi pirminę semantinę funkciją, A – antrinę.

a – reiškia **konjunkciją (jungimą)**. Čia pirminiai antoniminiai kontekstai yra *X ir Y*, *X || Y*, o antriniai – *X arba (= ir) Y*, *tai X, tai Y*.

b – reiškia **sugretinimą**. Čia pirminės funkcijos nėra, nes jau pats antonimų sugretinimas reiškia ir jų supriešinimą. Antriniai antoniminiai kontekstai – *X ir Y*, *X ar (arba) Y*.

c – reiškia **supriešinimą**. Pirminiai – *ne (tik) X, o (bet ir) Y*, *X || Y*, antrinis – *X ir Y*.

d – reiškia **prieštaravimą**. Pirminio čia nėra. Antriniai – *X ir Y*, *X || Y*.

e₁, e₂ – reiškia **disjunkciją (skyrimą)**. Pirminis – *X ar (arba) Y*, antriniai – *X arba (= ir) Y, tai X, tai Y*.

f – reiškia **kaitaliojimą**. Pirminis – *tai X, tai Y*, antrinis – *X ar (arba) Y*.

g – reiškia **sulyginimą**. Pirminis – *X (ne) kaip (negu) Y*, antrinio – nėra.

h – reiškia **visumą, esmę**, suskirstytą į priešybes. Pirminis – *nuo X iki (ligi, lig) Y* (kai ta pati arba artima antoniminių kontekstu reikšmė: *nuo mažo iki didelio* – "visi" (ir dideli, ir maži); *nuo ryto iki vakaro* – "visą laiką" (ir ryta (ryte), ir vakara (vakare) ir t.t.)

Antonimų struktūros analizė – tai sintagminės antonimijos tyrinėjimo pagrindas. Ji padeda suprasti pagrindinius antonimų struktūros ir semantikos

bruožus, atskirti dažnai painiojamas "priešybės" ir "supriėšinimo (sugretinimo)" sąvokas. Priešybė būdinga vienam iš keturių paradigmės antoniminių tipų, o supriėšinimas – viena iš priešingos reikšmės žodžių sasajos rūsių nagrinėjant antoniminius kontekstus sintagminiu požiūriu. Tokių konteksty priešybės gali būti ne tik supriėšinamos, bet ir jungiamos, gretinamos, kaitaliojamos, papildančios viena kitą ir t.t.

Teigiamas šios analizės rezultatas yra tai, kad antonimus pavyko suskirstyti į tipus ir rasti svarbiausias jų semantinių santykijų rūšis.

Paradigminė priešybų analizė

Ankstesniame skyriuje pateikta sintagminė antonimų analizė buvo atlirkta "horizontaliuoju" lygmeniu. Priešingai, analizuojant antonimus paradigminiu aspektu, tapačių reikšmių antonimai išsidėsto "vertikaliomis eilėmis". Pavyzdžiui:

Geram artojui ir *blogas* arklas gerai aria, *blogam* – ir *geras* nekaip Ds. *Blogo* gyvenimo nematęs, *gero* nesuprasi Gdž. *Geras* ir žodžio klauso, *pikto* lazda neatitaiso J.Jabl.

Kadangi tokie antonimai paprastai reguliarai supriėšinami tekste, tai sudaro paradigmės žodžių priešybės, reikalaujančios atitinkamos jų analizės, pavyzdžiui: *geras* (gyvenimas) – *blogas* (gyvenimas); *geras* (darbas) – *blogas* (darbas). Šie antonimų pavyzdžiai yra semantiškai tapatūs, kadangi tiek *geras* (gyvenimas), tiek *geras* (darbas) turi tą patį požymį – "kuris pasižymi teigiamomis, vertingomis ypatybėmis, tinkamas", o *blogas* (gyvenimas), *blogas* (darbas) – "kuris pasižymi neigiamomis, nevertingomis ypatybėmis, neigiamas". Semantiškai nesutampa *geras* (darbas) – *blogas* (darbas) ir *geras* (žmogus) – *blogas* (žmogus), nes, kalbant apie žmogų, šie antonimai *geras* – *blogas* reiškia "kuris pasižymi teigiamomis charakterio ypatybėmis" – "kuris pasižymi neigiamomis charakterio ypatybėmis" (*Geram visi geri, blogam visi blogi* LTs. *Blogas* išknaiso, o *geras* sutaiso An).

Antonimai paradigminiu požiūriu skirstomi į **absoliučiuosius (grynuosius)** arba **dalinius**. Kai antonimų porą sudaro vienareikšmiai žodžiai arba daugiareikšmių žodžiai (polisemijos) pagrindinės reikšmės, jie yra absolutiniai, pavyzdžiui, be paminėty *geras* (gyvenimas) – *blogas* (gyvenimas), tokius antonimų gana gausu (*baltas* laukas – *juodas* laukas, *pilna* duobė – *tuščia* duobė). Būtina akcentuoti, kad absolūciųjų antonimų reikšmė neatsiejama nuo tų žodžių, su kuriais šie antonimai vartojami, o daugeliu atvejų tokioms antonimų poroms (eilėms, grandinėms, ciklams) būdingas sinonimiškumas bei variantiškumas, kurie visiškai išryškėja paradigmės analizės metu.

Kai antonimų porą sudaro daugiareikšmių žodžių šalutinės reikšmės arba vieno žodžio pagrindinė, o kito – šalutinė, tokie antonimai yra daliniai. Jų semantinių variantų gali būti gana daug, bet jie paprastai semantiškai netapatūs, pvz.: *lengvas* – *sunkus* (*lengvas* darbas – *sunkus* darbas) ir *lengvas* – *varginges* (*lengvas* gyvenimas – *varginges* gyvenimas) (Ermanyte 1985 : 5–6).

Panašiai sudarinėjamos ir kitų priešingų reikšmių žodžių paradigmos, nors paprastai antoniminių reikšmių kiekis nesutampa su šių reikšmių žodžių paradigmomis.

Kai kada antonimų poros sudaro kelis lygiagrečius lizdus, pavyzdžiu:

- girti*¹ — *barti*
*girti*² — *peikti*;
*švelnus*¹ — *griežtas*
*švelnus*² — *šiurkštus*;
*žalias*¹ — *brandus*
*žalias*² — *virtas* ir t.t.

Kaip anksčiau sakyta, daugeliu atvejų tokios antonimų poros esti sinonimiškos bei variantiškos. Pavyzdžiu, analizuodami *karštas* (vanduo) — *šaltas* (vanduo) ir *karštas* (žmogus) — *šaltas* (žmogus); *šiltas* (oras) — *šaltas* (oras) ir *šiltas* (žodis) — *šaltas* (žodis), matome tam tikrus antonimų porų variantus ir laipsniškų paradigmų atvejus.

Grafiškai tokios antoniminės paradigmos atrodo taip:

leksinių semantinių žodžio variantų antoniminė paradigma	$\left\{ \begin{array}{l} didelis \text{ (medis)} - mažas \text{ (medis)} \\ didelis \text{ (vaikas)} - mažas \text{ (vaikas)} \\ didelis \text{ (skaicius)} - mažas \text{ (skaicius)} \\ didelis \text{ (juokas)} - mažas \text{ (juokas)} \\ didelis \text{ (rūpestis)} - mažas \text{ (rūpestis)} \\ \text{ir t.t.} \end{array} \right.$
--	--

antoniminė žodžių paradigma

Tokios antoniminės paradigmos esti gana įvairios: gali susidėti iš dviejų žodžių (pvz., *vasarinis* — *žieminis*) ir kelių žodžių, išdėstyty laipsniška seką (pvz.: *sveikas* ... *nesveikas* ... *ligotas*; *šiltas* ... *nešiltas* ... *šaltas*; *šviesus* ... *nešviesus* ... *tamsus*). Tarp tokų antonimų eilių egzistuoja ne tik semantiniai, bet ir darybiniai ryšiai (kai žodžiai turi tą pačią šaknį — *turtinas* — *beturtis*, *valingas* — *bevalis* ir t.t. ir kai žodžiai skiriasi šaknimis — *teigiamas* — *neigiamas*, *linksmas* — *liūdnas*; *teisingas* — *melagingas*; *tiesa* — *melas* ir t.t.).

Analogiškai randamas ir kitų priešingų reikšmių žodžių paradigmų tipas bei jų antoniminiai santykiai, pvz.: *jaunystė* — *senatvė* (plg. *jaunas* — *pusamžis*, *pagyvenęs*... *senas*); *nauda* — *žala* (plg. *naudingas* — *nenaudingas* — *žalingas*) ir t.t.

Ypač svarbu analizuoti tos pačios šaknies (šakninius) antonimus su neigimo priešdėliais *ne-*, *be-*, kurių lietuvių kalboje gana gausu. Tokia analizė rodo išoriškai lyg tapačių sugretinimų tipologijų skirtumą. Pavyzdžiu, iš tiesioginės reikšmės antonimų *draugas* — *priešas*, *moteris* — *vyras* ir t.t. išvesti būdvardiniai antonimai su neigimo priešdėliu *ne-* (*draugiškas* — *nedraugiškas*, *nepriešiškas* — *priešiškas* ir *moteriškas* — *nemoteriškas* (=*vyriškas*), *vyriškas* — *nevyriškas* (=*moteriškas*) skiriasi savo pobūdžiu. Pirmoji šių antonimų pora turi kontrarinę, atrodo, išoriškai neįsryškėjančią laipsnišką paradigmą (juk *ne draugas* dar *ne priešas*). O antrosios poros (*moteriškas* — *nemoteriškas*

(=vyriškas) ir vyriškas – nevyriškas (=moteriškas) vienos iš priešybų neigimas teigia kitą priešybę ir semantinis atstumas tarp žodžių nevyriškas ir moteriškas prilygsta nuliui. Tas pats pasakytina ir apie ne vyras = moteris arba ne moteris = vyras.

Paradigminė leksikos priešybų analizė parodo antonimijos kaip svarbaus kalbos reiškinio sistemingumą (pvz.: geras – blogas → gerumas – blogumas, geryn – blogyn; aukštas – žemas → aukštinti – žeminti, aukštuma – žemuma; įeiti – išeiti → įėjimas – išėjimas, įeiga – išeiga ir t.t.).

Antonimų sistema ypač gerai matoma, kai šios leksinės darybinės žodžių grupės yra didelės, pavyzdžiu:

*ilgas – trumpas
ilgēti – trumpēti
ilgyn – trumpyn
ilginti – trumpinti
pailgēti – patrumpēti
pailginti – patrumpinti
ilgaplaukis – trumpaplaukis ir t.t.*

arba

*jaunas – senas
jaunéti – senéti, senti
atjaunéti – pasenéti, pasentti
jauninti – sendinti
atjauninti – pasendinti
jauniklis – senis (suaugélis)
jaunimas – senimas
jaunuolis – senelis
jaunyn – senyn ir t.t.*

Antonimai siejasi ir funkciniais ryšiais, priklausančiais nuo objekty, su kuriais vartojamas vienas arba kitas antonimas. Pvz.: didelis – mažas antonimų poros funkcija yra ta pati, bet kinta tik objektas:

*{ (medis) aukštas – žemas
(kelias) artimas – tolimas
didelis – mažas { (laikas) ilgas – trumpas
(krovinas) lengvas – sunkus
(vamzdis) plonas – storas
(šaltis) stiprus – silpnas
(ežeras) gilus – seklus ir t.t.*

Čia pateikti pavyzdžiai rodo, kad dešinijoje antonimų porų pusėje vienais atvejais galėtų būti ta pati universalioji pora – didelis – mažas (didelis (medis) – mažas (medis); didelis (šaltis) – mažas (šaltis); didelis (ežeras) – mažas (ežeras) ir t.t., nors priešybų pagrindinė funkcija ir drauge pateikiamas papildomas objekto turinio požymis išlieka.

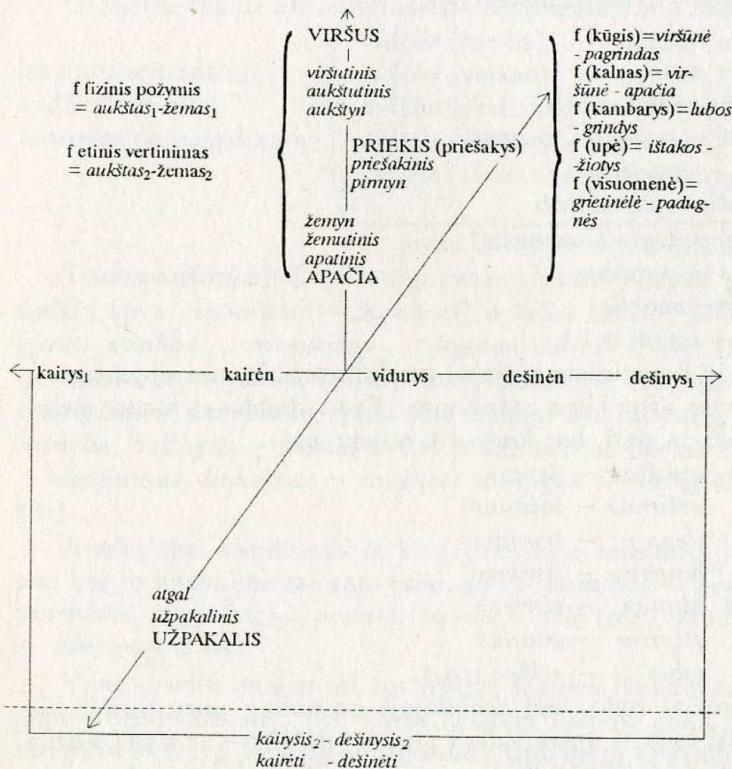
Galima šios poros narius (pasitelkus būdvardžio aukštėsnijį laipsnį) traktuoti kaip konversyvus, pvz.: Šis medis didesnis už aną = Anas medis mažesnis už šį ir Šis medis aukštėsnis už aną = Anas medis žemesnis už šį ir kt.

Tam tikrais funkciniais ryšiais susietos ir tos antonimų poros, kurios reiškia bet kokio reiškinio, laiko (trukmės) pradžią ir pabaigą. Pavyzdžiui:

- gimti* — *mirti*
- gimimas* — *mirtis*
- aušti* — *tempti*
- pradžia* — *pabaiga*
- pradéti* — *baigt*i
- startas* — *finišas*
- startuoti* — *finišuoti*
- uvertiūra* — *finalas* ir t.t.

Antonimai, savykiaudami tarp savęs ne vien kaip kokybinės priešybės, bet pasižymédami vektoriškumu, kontrarumu, komplementarumu ir kt., yra svarbūs bei konstruktyvūs semantinio lauko elementai.

Bene geriausiai semantinį lauką atspindi antonimai, reiškiantys erdvės savykius ir pagrįsti trimatės erdvės matavimu (ilgis, plotis, aukštis). Pavyzdžiui:

Šios schemas (Новиков 1973 : 147) semantinis laukas grindžiamas daubybiškai glaudžiai tarp savęs susijusiais priešingų reikšmių žodžiais. Beveik visada šie žodžiai gimininkai (*viršus*, *viršutinis*, *aukštyn* — *apačia*, *apatinis*, *žemutinis*, *žemyn*; *priekis* (*priešakys*), *prie(š)a(kin)is*, *pirmyn* — *užpakalis*,

užpakalinis; atgal; kairys, kairėn – dešinys, dešinėn) ir charakterizuojant tramatę erdvę.

Tiek semantinio lauko branduolys, tiek tolesni, bet giminingi semantiniai laukai tarp savęs susiję. Pirmiausia iš jų paminėtini tie, kurie grindžiami funkciškai susijusiais leksiniai vienetais (objektais), pvz.: f (kūgis) = *viršūnė – pagrindas*; f (kalnas) = *viršūnė – apačia*; f (kambarys) = *lubos – grindys*; f (upė) = *ištakos – žiotys*; f (visuomenė) = *grietinėlė – padugnės*. Visi semantinio lauko nariai turi tiek bendrąjį semantinį elementą (semą), rodantį kryptį, tiek specifinius elementus, apibūdinančius atstumą pagal vertikalę, matmenis ir t.t. Šie visi nariai ne tik sudaro vieną struktūrą, bet ir kiekvienas turi tik jam skirtą vietą.

Dažnai pagrindiniai semantinio lauko nariai įgyja ir antrines semantines funkcijas, pvz.: *kairys – dešinys*, be pagrindinių reikšmių, – "esantis kaireje pusėje" – "esantis dešinėje pusėje" – turi ir antrines, kai kalbama apie skirtingų politinių pažiūrų ar partijų narius. Tik šiuo atveju antonimai, iš būdvardžių virtę daiktavardžiais, įgyja įvardžiuotines formas: *kairysis₂ – dešinysis₂*. Iš šių antrines semantines funkcijas turinčių antonimų savo ruožtu sudaroma išvestinė pora *kairėti – dešinėti* – "darytis kairiųjų pažiūrų" – "darytis dešiniųjų pažiūrų".

Semantinio lauko požiūriu svarbios ir tokios priešybės: *galva – kojos, galva – uodega*, net *rankos – kojos* (kurios, J.Karaulovo nuomone (Караулов 1972 : 60), nėra leksiniai antonimai, bet semantiškai traktuojant – tai taip pat antoniminės priešybės). Visos šios įvardytos priešybės beveik tolygios "klasikinei" erdvės priešybei *viršus – apačia*.

Apibendrinant galima teigti, jog antonimai, glaudžiai siedamiesi įvairiais ryšiais su atitinkamais semantinio lauko elementais, sudaro sudėtingą leksikos priešybų sistemą ir daro didelę įtaką žodyno sandarai. Kita vertus, semantinis laukas susumuoją priešingų reikšmių leksinius vienetus (žvelgiant i tai paradigmą aspektu), o antonimija, nors ir veikdama semantinį lauką, pati tegali reikštis tik šiame lauke.

Pragmatinė priešybų analizė

Pragmatika – tai vienas iš semiotikos skyrių, tiriantis žmonių santykį su ženkly sistema, kalba. Dabartiniu metu vis aktualesnis kalbančiojo (rašančiojo) ir klausančiojo (skaitančiojo) santykis su ženklais siunčiamu ir gaunamu informacija. Jų dėka įmanomas žmonių tarpusavio bendravimas, tam tikras tokios informacijos poveikis vaizduotei ir jausmams. Šiuo atveju prisimintina F. de Sosiūro mintis: "... kad būtų kalba, reikia kalbančios visuomenės... Socialinė prigimtis yra viena iš jos (t.y. kalbos) vidinių savybių" (Sosiūras 1983 : 140).

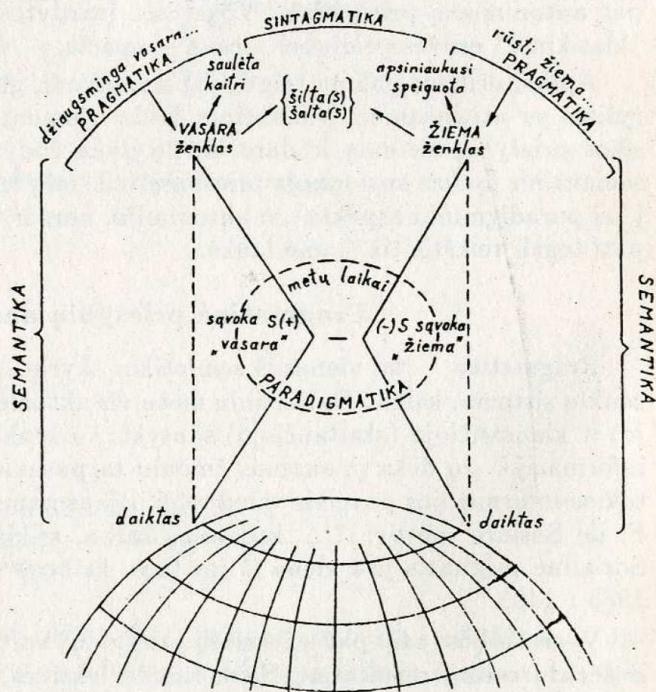
Visos kalbos (taip pat ir leksinių priešybų) vartojimo normos – tai kalbos ir ženkly raidos rezultatas. Savo ruožtu leksinės priešybės, besiplėtodamos ir vis tobulėdamos, susiformavo kaip įtaigi ir veiksminga žmonių bendravimo priemonė, o antonimai tapo svarbiu leksiniu reiškiniu. Tad svarbu juos ana-

lizuoti ir pragmatikos požiūriu. Nuo senų laikų kalboje gyvavęs polinkis tam tikru būdu vartoti atitinkamus žodžius ir lémé tai, kad jie, virtę antonimais, stilistiskai pajvairintų kalbą.

Gausūs sociologiniai, psichologiniai, kultūriniai bei istoriniai tyrinėjimai akivaizdžiai rodo žmogaus santykius su atitinkamais ženklais, reiškiamais priešingų reikšmių žodžiais. Pavyzdžiui, *vasara* paprastai lyginama ne tik su šiluma, šviesa, bet ir su gériu, grožiu, jaukumu, o *žiema* įkūnija šaltį, blogį, atšiaurumą. Antonimai *diena* – *naktis* taip pat simbolizuoją gérį ir blogį (ne tik šviesųjį ir tamsųjį paros metą). Lietuvių kalboje gana gausu smulkiosios tautosakos pavyzdžių bei frazeologinių junginių su šiais žodžiais. Pavyzdžiui: *Nakties* darbai – *dienos* juokai Grž. *Diena* *nakčiai* juokiasi B; *aukso dienos* Rdm "geras gyvenimas"; *juoda naktis* Dv "blogas gyvenimas"; *žiemą vasarą* Ob "visą laiką". Dažniausiai kalboje tokie frazeologizmai reiškia apibendrintą veiksmą ar reiškinio trukmę nuo pradžios iki pabaigos ir ekspresyviai apibūdina kokybę, laiką, erdvę, emocijas ir t.t. Pavyzdžiui:

Jis dieng *naktį* (visą laiką) dirba J.Jabl. Tas upelis niekad neužšala: *žiemą vasarą* (visada) alma Zp. *Geras blogas* (bet koks) – motinai vis vaikas Trgn.

Nepaprastai vaizdžiai šiuos pragmatinius, sintagminius ir paradigmatus priešybų santykius iliustruoja ši schema, grindžiama antonimais *vasara* – *žiema*:

Čia akivaizdžiai parodytas santykis tarp ženklo ir reikšmės, ženklo ir daik-

to vaizdinio (t.y. sąvokos). Sąvoka savo ruožtu sieja ženkla ir daiktą kaip tarpinė jungtis. Šioje grafinėje iliustracijoje išryškėja visos įvairialypės antonimijos savybės ir sudėtingi vidiniai šio reiškinio santykiai (Новиков 1973 : 65).

Pragmatiškai pajvairina kalbą ir kitos stilistinės priemonės — antitezės, paradoksai, oksimoronai, ironija ir kt.

Antitezė (gr. *antithesis* — priešprieša) — priešingų, bet semantiškai susijusių vaizdų gretinimas, stiprinantis loginį bei emocinį įspūdį. Antitezė, paprastai kuriama iš antonimų ar tik priešingų sąvokų, patikslina veikėjų charakterius, nusako svarbiausius veiksmus bei reiškinių bruožus. Antitezijų esama paprastąjų ir išplėstinių.

Paprastąjas antitezės iliustruoja šie pavyzdžiai:

Juodoj žemėj *balta* duona auga J.Jabl. *Pigiai* perki — *brangiai* kainuoja Žg. *Daugiau* proto, *mažiau* puikumo Vlkv. *Laimė* *dainuoja*, *vargas* *dejuoja* LTs. *Erdvi* vartai būt *jeit*, bet *ankšti* *išeit* B. *Geram* visi *geri*, *blogam* visi *blogi* LTs. *Mažu* gimė — *didžiu* augo J.Jabl.

Išplėstines antitezės iliustruoja sakiniai, kurių sintaksinė struktūra daug sudėtingesnė. Tarp šių antitezijų rūšių esama tam tikro skirtumo. Pavyzdžiui:

Iš toli pradėjote, nors *iš arti* atvykote (*apie diplomatišką elgesį*) J.Marcin. Ne už marių *išeisi*, kai norėsi — *ateisi* Sdk. Saulė kai *nesikelia aukštyn*, *žemyn leidžiasi* V.Krėv. Ką *blaivas* galvoja, tačiau *girtas* pasako Pnd. *Darbas* duoną pelno, *tinginystė* — vargą LTR. Kitą mokyt *dažnas* mokam, bet save — *retas* teštengiam rš. *Bailus* lapo išsigasta, *drąsus* ir nuo vilko nebėga Vlkj. Su *piktumu* nei per pūdymą (*nieko nelaimėsi*), su gerumu nors ir per vasarojų (*viską padarysi*) Šmn. Be kaukės *gimti paprasta* ir *mirti paprasta*, tiktais *gyventi sudėtinga* J.Gruš. Motina viena ranka *baudžia*, kita *glaudžia* Brž. *Kvailas*, kol buvo vyžotas (*neturtingas*), *gudrus*, kai tapo čebatuotas (*praturtėjo*) flk. Ilgai nekalbėk — *trumpas* žodis svaresnis negu *ilga* kalba Nm.

Pragmatinėms priešybėms priskirtinas ir **paradoktas** (gr. *paradoxos* — netikėtas). Juo paprastai reiškiama nelaukta nuomonė, priešinga paplitusiems įsitikinimams, lyg priestaraujanti logiškam mąstymui. Ši stilistinė figūra priklauso aforizmų sferai, dažnai grindžiamą ironią ir paprastai vartoja satyroje ir retorikoje. J. Pikčilingis ne veltui teigė, jog iš antonimiško reiškinijų gretinimo išgyjama "stilistinė stiprybė" (Pikčilingis 1975 : 230). Ši stilistinė figūra ypač gausi smulkiojoje tautosakoje (kaip ir antitezė), gyvojoje kalboje ir grožinėje literatūroje (daugiausia poezijoje). Pavyzdžiui:

Kai mirtis *toli*, ją šaukia, kai *artū* — ją veja Skr. Geriau *dorai mirti* nekaip *nedorai gyventi* flk. Dvylika *miegančių dorybių* nesuvaldo vienos *pabudusios silpnybės* V.Kar. *Isidrąsinusi baimė* pasako daugiau tiesos negu *įsibaiminusis drąsa* V.Kar. Eina liga *geryn*, kad žmogus *piktyn* Sim. Kas *peikia* — sau *teikia*, kas *giria* — kitam *skiria* Ps. Kad *kvailai kalbėti*, verčiau *protīngai tylėti* An. Mano vaike, tu dar nežinai, *sužeistas gyvent* aš *mirtinai* M.Mart. Kuo vandenį pasaldinsi — *pelyny kartumu?* M.Mart. Geriau *karti tiesa* negu *saldus melas* J.Mik.

Ypač daug ekspresijos kalbai teikia **oksimoronai** (gr. *oxymōron* — sā-

mojingai kvaila). Rišliame kontekste sugretinami, atrodo, logiškai skirtingi žodžiai, sukuria naują, dažniausiai semantiškai neįprastą junginį, darantį netikėtumo įspūdį. Tokių lyg ir nesuderinamų žodžių gretinimo dėka daiktai, reiškiniai, ypatybės bei savybės įgyja papildomų, kalbą pagyvinančių bruožų. Oksimoroną dažniausiai sudaro būdvardis (jo funkcijas atliekantis dalyvis ar kilmininkinis daiktavardis) + daiktavardis. Pavyzdžiui:

atšiauri malonė (Svečių šalelė[je] rūsti žmoneliai, *atšiaurių malonė* JD183).

didis nežinomasis (Iš tikro didž darbininką K.Būgą *didžiu nežinomuoju* palaidojome... A.Sal).

džiaugsmo ašara (Esi, ugnele, tu auksinėj varpoj kviečio, viltis – varge, skausme, kaip *džiaugsmo ašara* šviesi B.Braz).

gyvas numirėlis (Naktim tamsiais šešėliais slinkdavo *gyvi numirėliai* J.Gruš. Ne, *gyvieji numirėliai* valdžios akyse negalėjo būti mėgiama publika B.Sruog).

jaunas senis; pagyvenęs jaunuolis (Dabartinė karta – tai *jauni seniai...* Jūs *pagyvenęs jaunuolis* J.Gruš).

karališkas skurdas (Parkritau ant nukritusių ąžuolo lapų. Koks *karališkas skurdas!* rš).

kvailas protas (*Kvailas protas* visiems juokus daro TŽIII380).

liesas peniukšlis (*Liesą peniukšlį* pjovėm, brinda – vienos plėvės Ll).

nepakartas pakaruoklis (Taip teisdarybė ir liko nukentėjusi: *nepakarto pakaruoklio* nebepagavo B.Sruog).

nesibaigianti pradžia (Akla kaip sutvėrėjas meilė, galinga, nesuvaldoma kaip Dievas, ateinanti širdies regėjimais, tu – *nesibaigianti pradžia* J.Gruš).

sausos ašaros (Apsiverkė *sausom ašarom* kap (kaip) marti, anytą laidodama KrvP(Drsk)).

skambanti tyla (Rudenį kaip niekad pajuntame gamtos grožį, išiklausome į *skambančią tylą* rš).

viduržiemio kaitra (O ant širdies vis sninga – gėlės, sniegas – sninga... Kokia *nežemiška viduržiemio kaitra!* B.Braz).

vieša paslaptis (*Vieša paslaptis*, kad dalis kitų dalykų [ne lietuvių kalbos] mokytojų gana prastai moka kalbą, daro daug elementarių kalbos klaidų rš).

Svarbiausias oksimorono bruožas, kad daiktas, reiškinys ar ypatybė, reiškiami vienu žodžiu, papildomai apibūdinami ir antruoj, kuris pirmajam semantiškai visai priešingas. Taip kontrasto fone labiau išryškėja charakterizuojamo objekto esmę.

Kartais įprasta oksimorony struktūra keičiama (ypač poetinėje kalboje), t.y. šios stilistinės figūros nariai sukeičiami vietomis. Pavyzdžiui:

Yra tik šis *akimirksnis – viską aprépiantis* ir *amžinas* J.Marcin. Aš svajotojas skrajingas myliu *džiaugsmą sopulingą* B.Sruog.

Šalia "tradicinių" oksimorony dabar kuriami nauji, intelektiniai. Pavyzdžiui:

Ak ta žemė! Ji nemégsta pasakų *pasakiškoj* savo *kasdienybėje*. Ir keistuoliai vis dar jos nepasuka veidu į *fantastiškiausią realybę* J.Marcin. Sutverk mane – *ugninių aisbergą*, tamsos gelmėj pažinės aistrą rš.

Ši stilistinė figūra gali būti išplesta iki trijų (ar net daugiau narių). Pavyzdžiui:

Jaučiau vis didėjančią naštą — kaip akmuo tų žodžių ryšulys ir *kartus saldinis obuolys* K.Brad. Garbė už saulę, kur kas rytą teka, ir už *didybę* mūs mažų širdžių B.Braz.

Kai kada oksimoronai padaromi ne tik iš būdvardžio+daiktavardžio, bet ir iš kitų kalbos dalių (veiksmažodžių bei jo formų, prieveiksmių), semantiškai ir stilistiškai atliekančių tas pačias funkcijas. Pavyzdžiui:

Drūtai nusmailytas baslys — nelenda žemės (i žemę) Slm. Rodykim linksmą veidą, *šypsokimės apsiašarodami*, juk dar ne viskas prapuldyta Kel1866, 127.

Naujausioje lingvistinėje literatūroje oksimoronai dar vadinami "paradoksinėmis antitezėmis" (Литературный энциклопедический словарь 1987 : 258), nes į šios figūros semantinę struktūrą jeina būtent tiek paradokso, tiek antitezės elementų.

Ironija (gr. *eirōneia* — apsimestinis nežinojimas) taip pat kalboje reiškiama antonimine forma, nors įprastos antonimų poros čia nėra. Paprastai ironiją iliustruoja logiškai nesuderinamos sąvokos, kurios suponuoja slepiamą situacijos vertintojo pranašumą, pašaipą, net gailestį, atmieštą pajuoka. Tik tas tariamas rimtumas, kuriuo reiškiama nuomonė, ironiją skiria nuo humoro ir satyros. Ši stilistinė priemonė kalboje reiškiama palyginimais, tropais ir kitais vaizdingais posakiais, kurie kontekste įgyja reikšmes, priešingas tiesioginėms. Pavyzdžiui:

Baltas it bato aulas PPr315. Baltas kaip suodžiai KrvP(Vrn). Esi gražus kaip apuokas KrvP(Trg). *Gudrus kaip avinas, drąsus kaip kiškis PPr345.* Aš tave myliu kaip šuo kating Al. *Susikalba kaip žasis su kiaule B.* Gražus kaip laumės vaikas PPr284. *Sugyvena kaip ožys su avinu Sb.* *Riebus kaip kirvis, apskritus kaip Tauragnas Krd.* O tai riebus — vieni kaulai! LTR(Grk). *Apсидžiaugė kaip vaikas, rykštės paragavės KrvP(Mrk).* *Baisiai stiprus — tarp pirštų kaip kiaušinis išskydo KrvP(Ps).* *Sunku kaip vištai plūksnas (plunksnas)* nešiot LTR. *Nebijok, tu už manęs, kaip už šiaudo LTR(Užg).* *Gyvena kaip šuva su kate LTR(Km).* *Gaili kaip vilkas ožkos Pmp.* *Gudri kaip višta, smarki kaip avis KrvP(Ut).*

Serga vaitoja, nuo burnos kąsnis neatstoja LTR(Erž). Su žodžiais mūrus išgriauna, su darbu smilgos nepalažia Sim. Tokių drąsuolų dar ir žąsinas išgasdins Kt. *Su gražumu barščiu nebaldysi Ęr.* Ant kumelės joji, o kumelelis ieškai B. Drąsi ožka prie negyvo vilko Vdk. *Girtam ir baloj sausa TŽIII378(Vrn).* *Koks ans ponas būty, kad skolos neturėtų?* Skd. *Ir katinas smarkus prie negyvo šuns LTR(Vdk).* *Šleivas — eiklus, šveplas — šnekus Brb.* Nuo žąsino avižų nepirksci LTR(Jz).

Pragmatiniu požiūriu analizuotini ir kontekstiniai antonimai, teikiantys kalbai daug vaizdingumo ir įtaigumo. Tokių antonimų lietuvių kalboje iš tikrujų nemažai. Jų bendrasis konponentas, lyginant su tikraisiais antonimais (pvz., *jaunas — senas, viršus — apačia*), — antrinis, o priešybių santykis dažniausiai simbolinis.

Kontekstiniai antonimai priešingas reikšmes įgyja tik tam tikrame rišiamame kontekste. Pavyzdžiui:

Lékė kaip *sakalas*, nutūpė kaip *vabalas* M.Valanč. Kito akyje ir *šapą* matai, o savojoje – nė *rasto* PPr120.

Sie antonimai simbolizuojant konkretias, tiek abstrakcias žmonių, daiktų ar reiškinių savybes. Tarp savęs šios savybės taip surizgusios, kad dažniausiai kontekstinių antonimų aiškinimą sunku apriboti vienu ar dvieju žodžiais. Pavyzdžiui:

a) **didumas, stiprumas, jėga; vertingumas, išdidumas – mažumas, silpnumas; nevertingumas, nuolankumas** reiškiami tam tikromis antonimų poromis. Pavyzdžiui: *gžuolas* – *daigas, nendré*; *briedis* – *balandis, žvirblis*; *grūdai* – *pelai, šiaudai*; *jautis* – *musė, žvirblis*; *vežimas* – *šapas; vilkas* – *avis, ériukas; žagas* – *nagas* (Iš pilko peleno, iš skausmo ir griuvésių tu su pavasario žalia šaka kelies į Dievo saulę didelę ir šviesią likimui *gžuolo*, ne *daigo* pakelės! B.Braz. Juozas Gruodis nebuvę *nendré* ir pagal savo dvasines nuostatas negalėjo lankstytis, reaguodamas į kiekvieną vėjo pūstelėjimą. Jis buvo *gžuolas*, galis tiktais lūžti sp. Geresnis *žvirblis* rankoje kaip *briedis* gilioje M.Valanč. Geriau į *nagus (naguose)* *balandis*, ne *briedis* į mišką (*miške*) prš. Jeigu mėginu iš viso to, ką perskaičiau, atrinkti jo minčių *grūdus*, – dažniausiai randu vien tik *pelus* rš. Daugiau *šiaudų* iš to darbo negu *grūdų* KrvP(Žl). Žodis *žvirbliu* išleikia, o *jaučiu* grižta LTs. Tavo žodis išskrido *muse*, parskrido *jaučiu* Jnš. Ant kito *šapą* pamato, ant savęs nė *vežimo* LTR(Mrj). Globoja kaip *vilkas avis* Btg. *Ériuko* kailiu prisdengė (*rodo si švelnus*), bet *vilko* nagų nepaslėpsi Lkč. *Žadas* (*žadėjimas*) kaip *žagas*, o dovis kaip *nagas* Vks).

b) **veiklumas, darbštumas – neveiklumas, tingumas.** Pavyzdžiui: *arklys* – *gaidys; vyras* – *piemuo* (Kad prie darbo kaip *gaidys*, tai prie valgio kaip *arklys* J.Jabl. Pri (*prie*) bliūdo kopūstų *vyras*, pri (*prie*) dalgio – *piemuo* VP38).

c) **malonumas, patrauklumas – nemalonumas, atgrasumas.** Pavyzdžiui: *medus* – *pipiras; vaškas* – *akmuo* (*Medų* sėjji, *pipirus* pjausi Sch88(B). *Medum* sėjai, *pipirai* sprogsta MŽ331. Vyro širdis – *akmuo*, moteriškos – *vaškas* Erž).

d) **įkvėpimas, pakilumas – kasdienybė, paprastumas.** Pavyzdžiui: *poezija* – *proza* (leškom mes *poezijos* versmių kasdienybėje braidydami po *prozą* B.Braz).

e) **bet kokia pradžia, gyvybė – bet kokia pabaiga, mirtis.** Pavyzdžiui: *alfa* – *omega* (Gimtosios kalbos žodžiai yra mūsų *alfa* ir *omega*, iš jų galima burti sau ir kitiems, juos galima dėti po galva sergančiam žmogui sp. Upelis bėga per gimtają žalią senolių sodybą, kuris kaip gyvenimo *alfa* – *omega* tarytum sidabras iš sutemų žiba B.Braz). Abu šios antonimų poros nariai tarsi susilieja į visumą ir savo reikšme priartėja prie frazeologizmo.

Gyvenimo visumą (t.y. pradžią ir pabaigą) taip pat simbolizuojant ir šie antonimai – *lopšys* – *kapas, karstas* (Mirtį man *lopšy* supai, kad būtų vėl gyvi *kapai* M.Mart. Kojom į duris kur varsto, vis tarp *lopšio* ir tarp *karsto* rš).

Įdomu tai, kad greta senų, tradicinių kontekstinių antonimų, pavyzdžiu: *arklys* – *gaidys*, *grūdai* – *pelai*, *rastas* – *krislas*, *šapas* ir kt., kuriami nauji, pritaikyti poetinei bei intelektinei aplinkai. Tai *alfa* – *omega*; *oceanas* – *lašas*; *poezija* – *proza*; *piramide* – *skruzdėlynas* ir kt.

Pragmatiškai analizuojant kalbos priešybes į akis krinta ypač įdomus ir labai senas kalbos reiškinys – **enantiosėmija**. Manoma, kad šis reiškinys atėjės iš ty laikų, kai pirminės žodžių reikšmės dar nebuvo diferencijuotos.

Ypač aiškią enantiosemiją turi veiksmažodžiai, vienaip ar kitaip nusakantys temperatūros svyravimus (pvz., *degti*, *kepti*, *svilti*; *deginti*, *kepinti*, *iškepti*, *nusvilinti* ir kt.). Šiuo atveju tas pats žodis turi dvi priešingas reikšmes – jis gali reikšti smarkę, intensyvų šilimą (ar šildymą) ir šalimą (ar šaldymą).

(Šis lingvistinis reiškinys prašyте prašosi atskiro, tik jam vienam skirtos straipsnio, tad detaliau jį manoma analizuoti ateityje).

Dažniausiai kalboje supriešinami žodžiai pasižymi pragmatinėmis savybėmis. Šie žodžiai išskiria savo **ekspresyviuoju kontrastu**, nors dažnai nei turiniu, nei forma neprimena "tradicinių" antonimų. Pavyzdžiu, *vaikai* – *tėvai* santykiauja kaip antonimai, reikšdami skirtingų, kartais net priešingų pažiūrų kartas. Reguliariai kalboje vartojamos ir tokios pragmatinės priešybės kaip *darbas* – *žodis*; *šventė* – *kasdienybė*; *dangus* – *žemė* ir kt.

Pragmatinės priešybės paprastai esti konotacinio pobūdžio, t.y. akcentuojama šalutinė reikšmė (Priespauda akmeniu slogina *širdis* ir *protus*, priespauda pančioja rankas ir kojas Vaižg. Ant *kasdienio* ir *šventinio* stalo bene kukliausią vietą užima ruginė duona, tačiau jos reikia visuomet sp.).

Vis dėlto kai kuriais atvejais tokios pragmatinės priešybės net sustiprina atitinkamas semantines priešybes, pavyzdžiu: *dangus* – *žemė* (*aukštas* – *žemas*); *rojus* – *pragaras* (*geras* – *blogas*) ir kt.

Antonimija yra svarbus leksinis ir semantinis reiškinys, iki šiol dar paliginti nedaug teanalizuotas lietuvių leksikologijoje ir mažai bei nedėsninai pateiktas leksikografijoje. Tai vienas iš sudėtininių leksikos bei semantikos elementų, rodantis natūralų žmogaus proto poreikių gretinti ir nagrinėti įvairių rūsių ir tipų priešybes. Pati antonimijos struktūra grindžiama priešybėmis, kurios kalboje reiškia priešingas logines sąvokas.

SUTRUMPINIMAI

M.Daukš	D a u k š a M. (tarp 1527 ir 1538 – 1613), jo raštai
V.Kar	K a r a l i u s V., jo raštai
M.Mart	M a r t i n a i t i s M., jo raštai
K.Sirv	S i r v y d a s K. (tarp 1578 ir 1581 – 1631), jo raštai,
St.Šalk	Š a l k a u s k i s St. (1886 – 1941), jo raštai (Kiti sutrumpinimai "Lietuvių kalbos žodyne")

LITERATŪRA

D r o t v i n a s V. 1986: *Pagrindinės leksikologijos sąvokos*, Vilnius.
E r m a n y t ē I. 1985: *Lietuvių kalbos antonimų žodynas*, Kaunas.

- Ermanytė I. 1973: Išvestiniai žodžiai su prieštaros priešdėliais. — *Kalbos kultūra* 25, 32–33.
- Ermanytė I. 1982: Dvi prieštaraujančios reikšmės žodžių stilistinės funkcijos. — *Kalbos kultūra* 42, 24–27.
- Ermanytė I. 1984: Apie antonimų reikšmes ir vartojimą kalboje. — *Kalbos kultūra* 46, 43–46.
- Ermanytė I. 1991: Antoniminės to paties veiksmažodžio reikšmės. — *Kalbos kultūra* 61, 73–74.
- Ermanytė I. 1993: Kontekstiniai antonimai. — *Kalbos kultūra* 65, 74–78.
- Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas.
- Jakaitienė E. 1980: *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius.
- Jakaitienė E. 1988: *Leksinė semantika*, Vilnius.
- Leksykon P W N. 1972: Warszawa.
- Palionis J. 1985: *Kalbos mokslo pradmenys*, Vilnius.
- Palmer F. R. 1982: *Semantic a new outline*, Moscow.
- Paulauskas J. 1977: *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*, Kaunas.
- Paulauskas J. 1987: *Sisteminių lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- Pikčilingis J. 1975: *Lietuvių kalbos stilistika* 2, Vilnius.
- Sosiūras F. 1983: Bendrosios lingvistikos kursas. — *Mintis ir ženklas*, 140.
- Webster 1973: *Webster's New Dictionary of Synonyms. A Dictionary of Discriminated Synonyms with Antonyms and Analogous and Contrasted Words*, Springfield.
- Vosyltė K. B. 1985: *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, Vilnius.
- Župerka J. 1983: *Lietuvių kalbos stilistika*, Vilnius.
- Зиновьев А. А. 1971: *Логика науки*, Москва.
- Карялов Ю. Н. 1972: Структура лексико-семантического поля. — *Научные доклады высшей школы. Филологические науки* 1, 57–68.
- Литературный энциклопедический словарь. 1987: Москва.
- Новиков Л. А. 1973: *Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике)*, Москва.
- Соссюр Ф. де. 1933: *Курс общей лингвистики*, Москва.

AN OPPOSITION AS A SEMANTIC AND A LOGICAL FOUNDATION OF ANTONYMY

Summary

A logical foundation of antonymy is created not by **contradictory** (*baltas – nebaltas*), but **contrary** (*baltas – juodas*) conceptions. In this way a lexical antonymy by its logical and semantic content concerns these oppositions.

An inherent semantic sing of antonymity is a greatest negation, which turns up only during the semantic analysis, which is being made in a **sintagmic** and **paradigmatic** way. In this case antonyms are interpreted as a matter of the text and the language system.

Pragmatic way also is important for the semantics of antonyms. For e.g. *vasara* in the Lithuanian language is compared not only with the warmth, but also with light, goodness and comfort and *žiema* is compared with darkness, badness and discomfort, but not only with cold.

A stylistic variety and figurativeness is a pragmatic characteristics of the nature of antonymy. Antonyms give emotionality to the language, make it more suggestive and richer.

Such an important stylistic figures there are: **antithesis**, **paradox**, **irony**.

Antonyms can make **oxymorons** — stylistic figure, which is made of two logically incompatible words.

Contextual antonyms also brighten up the language. The relations of oppositions here are symbolical and a common component is secondary.

Antonymous phraseologisms diversify the language very much. They mean a generalized action of the lenght of the phenomenon from the begining to the end and expresionally described quality, time, space and so on.

The another phenomenon of antonymity — **enentiosemey** — is a wonderful way to anliven the language.